
DOI: <https://doi.org/10.15407/etet2019.01.043>
УДК: 316.423.2: 213: 141.155 (1-11): 001.891
JEL: A12, B40, P50

Віктор Тарасевич

**ДАВНЬОСХІДНІ ЦИВІЛІЗАЦІЇ
І ТИПИ СУСПІЛЬНОЇ ЕВОЛЮЦІЇ:
ТЕОРЕТИЧНЕ РЕЗЮМЕ
І МЕТОДОЛОГІЧНІ РЕМАРКИ**

Ця стаття завершує перший етап досліджень універсальної і суспільної еволюції, матеріали яких були опубліковані в журналі раніше у вигляді циклу статей. Розглянуто тринітарність перших цивілізацій Сходу, домінуюча приналежність їхніх якісних атрибутів східному, середньому і західному типам суспільної еволюції. На цій основі виділено чотири субтипи східного типу суспільної еволюції: східний (Стародавній Єгипет), східно-середній (Стародавній Китай), середній (Давня Індія) і західний (Стародавня Месопотамія). Середність представлена як універсалія культури і контрарна триєдність первинних начал: власне свого – центральності, свого іншого – проміжності, іншого свого – осередку та соборності.

Оскільки універсум є не тільки двоїстим, але й троїстим, обґрунтовано онтологічні, гносеологічні, аксіологічні та праксіологічні передумови можливості й необхідності триалектики як процесу та результату діалектики та діалектики. У зв'язку з цим людина розглядається як контрарна триєдність природного, суспільного та особистісного начал, субстанційною основою якої (людини) є уні як контрарна триєдність генів, мемів й іпосів; показана фрактальність і складність, що зростає, нано-, мікро, мезо, макро- й мегарівнів Людини.

Позначено триалектичні перспективи розвитку фундаментальної економічної науки, в тому числі – актуалізації потенціалу триалектики, не-класичних тристоронніх протиріч, контрарної триєдності, апофатичної методології, троїстої природи істини тощо, наповнення людинорозмірної надскладної економічної системи, що самоорганізується, реальним змістом, визначення економічної значимості природного, суспільного та особистісного начал людини, унів, генів, мемів та іпосів, інши-

Тарасевич Віктор Миколайович (viktarsevich@gmail.com) (ORCID iD-0000-0002-6997-0166), д-р екон. наук; Національна металургійна академія України (Дніпро).

© В.Тарасевич, 2019

ISSN 1811-3141. Економічна теорія. 2019. № 1: 43–70

ми словами – збагачення двоїстого бачення економіки баченням трі-їстим, сферичним.

Ключові слова: тринітарність, еволюція, тип, субтип, серединність, східність, західність, універсалії культури, центральність, проміжність, осередок, соборність, тріалектака, людина, особистісне, природне, суспільне, гени, меми, іпоси, уни.

Але треба ще довести, що людство, крім двох своїх сторін, визначених словами – Захід і Схід, володіє ще третьою стороною.

П.Я. Чаадаєв

Перші цивілізації минувшини прийнято називати східними і відносити до світу Сходу або, в категоріях циклу статей, Східного типу суспільної еволюції. З позицій *бінарного* бачення останньої з цим важко сперечатися. Однак ретроспективний аналіз доцивілізаційної суспільної еволюції (Тарасевич, 2017. С. 439–522) виявляє не настільки однозначну, більш складну картину. Йдеться про фундаментальну *тринітарність* суспільної еволюції, різноманітні взаємозв'язки її серединного, східного і західного типів. Слід визнати, що народження і розвиток перших цивілізацій (цивілізаційних універсумних утворень – цунутворів) стало можливим, у тому числі, завдяки особливому "сплаву", поєднанню зазначених типів в універсумних утвореннях (унутворах) 3.2.2.2.1 і 3.2.2.2.2 скотарства й поливного та неполивного землеробства відповідно при безумовному домінуванні унутвора 3.2.2.2.1. *Серединний* тип постав не чимось маргінальним і периферійним щодо східного і західного, а *субстанціональним, загальнолюдським, інтеграційним і синергетичним*. Саме ця методологічна мажоранта детермінувала основний зміст раніше опублікованих статей. Однак заданий в них рівень узагальнень не дозволив відобразити більш багатобарвну палітру співвідношення серединності, східності і західності. Почасти ця прогалина заповнена в цій статті. Але таке потрібне сприйняття суспільної еволюції робить можливими роздуми про долю тріалектики як процесу і результату діалектики

діалектики. Не претендуючи на достатню повноту, розглянемо ці взаємопов'язані пункти докладніше.

Духовність і релігійність перших цивілізацій в тринітарному вимірі

Вирішальний внесок у збагачення картини згаданої тринітарності як складної триєдності серединності, східності та західності належить *духовній* життєдіяльності та її результатам. Деякі фрагменти цієї картини є досить адекватним відображенням реалій, деякі – реакцією на відсутність бажаних таких, але здебільшого має місце переплетіння наявного та належного, позитивного і нормативного, а також переплетіння серединних, східних і західних начал. Так, у *Стародавньому Єгипті*, з *одного боку*, по-східному жорстка ієрархія влади (і світської, і жрецької) знайшла своє логічне продовження в ієрархії пантеону богів "під керівництвом" головного бога Ра, а прагнення владної державної групи (ВДГр-и) приборкати соціальну і політичну активність низів "матеріалізувалося" в насадженні прото- і власне інститутів вшанування предків і щоденної підготовки до безумовно домінантного в порівнянні з життєвим посмертного шляху, яка багато в чому зумовлювала повсякденне існування низів. З *іншого боку*, багато в чому суперечать зазначеному порядку переважно "прозахідні": і декларована можливість повернення з царства Осириса (воскресіння), і практика звернення єгиптянина до особистого божка. Народжена ж у Стародавньому Єгипті ідея *трипостасевої* природи бога є більшою мірою серединно-гетеродоксальною, ніж по-східному або по-західному ортодоксальною.

У *Стародавній Месопотамії* культ щасливого загробного життя явно поступався прагненню до прижиттєвого благополуччя. Жерці обіцяли низам відповідну їхній поведінці і слухняності божу відплату ще за життя, тим самим орієнтуючи їх не стільки на просхідні інтровертні роздуми, скільки на прозахідні екстравертні дії. Середина ж вертність не акцентується. Зародки і елементи західності неважко виявити і в *зороастризмі*. Йдеться, зокрема, про практики індивідуального культу, а також вчення про рівноправність двох божеств і двох відпо-

відних начал – доброго і злого, їх боротьбу і свободу людського вибору між ними. Дотримання імперативів благої думки, благого слова і благої справи багато в чому залежить від самої людини, а не від втручання і волі того чи іншого божества. Водночас у зороастрійському культі чистоти переважає східний "дух" первинності порожнечі і ніщо, а єдність трьох згаданих імперативів близька "духу" серединності. Остання переважає і в основоположному для Стародавньої Месопотамії аккадсько-шумерсько-семітсько-аморейському культурному синтезі.

У культурі Стародавнього Китаю серединність аж ніяк не поступається першістю східності, тим більше – західності. Уже в одній із стійких самоназв Китаю – "Чжунго" – "Серединна держава" – сконцентровані дуже симптоматичні смисли серединності, що корелюють зі значеннями слова "чжун" – "центр", "середина", "рівновага". Хоча китайці вважали (і вважають) свою цивілізацію і країну центральною, а інші країни – окраїнами, околицями, їм важко дорікнути в абсолютизації китаєцентризму. В епохи децентралізації слово-склад "Чжунго" інтерпретувався як "серединні держави", "держави центру", що відповідає змісту не етноцентризму, а поліетноцентризму. Китай самоідентифікується як свого роду "центр тяжіння", навколо якого повинні бути врівноважені всі околиці (Попков, 2010. С. 150). Така самоідентифікація не виключає відому відносність серединності: кожен околичний народ може розташовуватися посередині між східними і західними сусідами. У цьому сенсі серединність багато в чому інваріантна щодо територіальної локалізації і ув'язується передусім з характером життєдіяльності, способом вирішення життєвих проблем (Попков, 2010. С. 149–151).

Зазначені характер і способи багато в чому детермінуються конфуціанської етикою, в яку дуже органічно асимільовані і східні максими даосизму і моїзму, і елементи західності легізму. Так, для конфуціанського благородного мужа недіяння є вищий прояв дії, а сам він не має особливих зовнішніх форм, суть пан "Ніхто", в повній мірі відповідає Порожнечі як основи китайської культури. Благородний муж цілком підпо-

рядкований обов'язку так само, як будь-яка людина – колективу та державі. Небо визначає його положення в загальному порядку, і йому нічого не залишається, як тільки підкоритися волі Неба. Але парадоксальним чином в цій крайній східності помітні "зерна" кальвіністської західності: шлях людини зумовлений згори, а тому поруч з обраними існують посередності, земне життя не менш важливе за загробне, і його облаштування вимагає прагматичності і працьовитості.

І все ж у конфуціанстві градус західності принциповим чином поступається градусу східності, а остання не є домінуючою щодо серединності. Передусім у працях учнів і послідовників Конфуція опосередковано підтверджуються *інстинктивні* витоки серединності. Наприклад, саме це має на увазі Ле-цзи, коли звертає увагу на поведінку птахів і звірів, у тому числі приматів, які тримають своїх дитинчат у середині зграї або стада як найбезпечнішому місці. З урахуванням розглянутих нами раніше взаємозв'язків інстинктів і протоінститутів, а також положення про інститут як суперечливу триєдність інстинктивної, протоінституційної і власне інституційної складових, не важко зробити висновок про детермінації інстинктом серединності народження і еволюції відповідних суспільних *серединних прото- і власне інститутів*.

Тому не випадково в китайській традиції саме людина є втіленням серединності: "Позиція Небес – це верх. Позиція Землі – це низ. Позиція людини – це середина". "Привільно мандрувати серцем, користуючись речами, як колісницею, і плекати в собі Серединне, довіряючись неминучому, – ось межа нашої досконалості" (Полков, 2010. С. 155). У Конфуція і в конфуціанстві середина є золотою, а принцип "золотої середини", що кореспондує з "золотим правилом моральності" ("не роби людям того, чого не бажаєш собі"), являє собою "найвищий принцип" (Конфуцій, 2017). Досягнення серединної досконалості і дотримання його до снаги тільки благородним мужам. Саме шляхетний чоловік є володарем і борцем за справді серединні якості й інститути: стриманість, врівноваженість, поміркованість, неупередженість, ґрунтовність, законослухняність, допитливість, ясність, чіткість, привітність, шаноб-

ливість, скромність, обережність, справедливість, гармонія вихованості і природності (Конфуцій, 2017). Можна не сумніватися, що серединність, яка таким чином розуміється, далека від абсолютизації і прозахідної індивідуалістичної егоїстичності, і просхідної деіндивідуалізації.

Подібно зороастризму і конфуціанству, буддизм не вільний від елементів західності. Такими є, наприклад, налаштування на індивідуальний праведний шлях до порятунку, хоча й строго в рамках непорушної карми, і положення про державу як результат суспільного договору між людьми з метою протистояння деградації, що поглиблюється. Однак мажоранта буддизму – поєднання і взаємодія серединних і східних начал. Як відомо, найбільш давня і загальна назва буддизму – "мадхьяна – претіпат" означає "серединний шлях". Тільки цей шлях безпечний, і, йдучи по ньому, Будда радив уникати за визначенням небезпечних крайнощів, в тому числі: розкоші, чуттєвих надмірностей і аскетизму, абсолютизації обрядовості і мирської поведінки, заперечення і твердження з будь-якого питання. Але, залежно від обставин, і сама серединність може бути (стати) крайністю, наприклад, в разі необхідності створити противагу протилежної крайності. Як бачимо, серединність у буддизмі ще більш відносна, ніж у конфуціанстві. І більш динамічна. На серединному шляху не можна стояти, бо він – сам рух, міграція з боку в бік залежно від розстановки сил і в пошуках динамічної рівноваги. Серединний шлях восьмирічний, оскільки передбачає чітке дотримання імперативів восьми ступенів – правильні: погляди, рішучість, мова, поведінка, спосіб життя, зусилля, увага, зосередження (Попков, 2010. С. 153–154). Тільки рухаючись по серединному шляху відповідно до цих імперативів, можна уникнути головної небезпеки – прив'язаності до індивідуального "я", суб'єктивних пристрастей і бажань – і досягти нірвани, розчинення в абсолютному спокої.

У порівнянні з конфуціанством і буддизмом серединність індуїзму менш системна і послідовна. Це й зрозуміло: індуїзм є дуже своєрідним конгломератом різнорідних елементів ведизму, брахманізму, буддизму, джайнізму та інших вірувань,

а зв'язки елементів дуже різноманітні – симбіотичні, сукцесійні, комунікативні, синтетичні, конкурентні і навіть гетерофобні. Зрозуміло, закріплення на чолі пантеону індуїстських богів Тримурти – Брахми, Вішну і Шиви – досить органічно і виконує об'єднувальну роль. Брахма як творча абстрактна першооснова покликаний урівноважувати, гармонізувати взаємодію світлого і темного начал, які уособлюють відповідно Вішну і Шиву. До речі, якщо Вішну і Шива зайняли провідні позиції в пантеоні, так би мовити, природним чином, у результаті протоінституційної еволюції, то фігура Брахми в більшій мірі власне інституційна, бо саме з метою сполучення, об'єднання двох гілок індуїзму в середині I тисячоліття до н.е. Брахма був "зведений на п'єдестал". Однак зв'язки між богами нижньої частини пантеону переважно гетерархічні. Подібним чином за відсутності церковної організації "горизонтальні" гетерархічні і синархічні зв'язки між індуїстськими жерцями домінують над "вертикальними" ієрархічними.

Отже, навіть коротка ретроспектива тринітарності духовності і релігійності перших цивілізацій не тільки підтверджує раніше розглянуті якості серединності, а й маркує нові якості, в тому числі: гетеродоксальність, вертність, синтетичність, центральність і поліцентризм, стійкість, помірність, гармонійність. На цій основі східне і західне начала можуть бути охарактеризовані не самі з себе, а щодо серединності, як її особливе інше, її перше заперечення самої себе з подальшим синтезом. Втім, це тема спеціальних досліджень. Тут же зосередимо увагу на елементах серединності, східності та західності в економічній, соціальній, політичній та інституційній сферах перших цунутворів.

Про економіко-політичну, соціальну та інституційну тринітарність перших цивілізацій

З урахуванням раніше обґрунтованих положень про природно-технологічно-інституційний баланс і домінування в доіндустріальну епоху природних процесів у їхній взаємодії з рукотворними, штучними, цілком очевидною є заданість серединності, східності та західності діяльнісних і технологіч-

них патернів відповідними природними стандартами. Так, просхідні технологічні патерни і значуща колективно-індивідуальна кооперація поливного землеробства, колективного (групового) полювання і скотарства (Єгипет, меншою мірою – Месопотамія і Китай) багато в чому детерміновані природним ритмом розливу річок, особливостями переважно закритих ландшафтів, флори і фауни; а прозахідні технологічні патерни і розвинена колективно-індивідуальна кооперація неполивного землеробства, індивідуального полювання і сімейної доместикації (Месопотамія, Індія) – природними стандартами лісостепу і джунглів, більшою "ландшафтною" відкритістю зовнішнім впливам. У цих координатах тринітарності відносно більш індивідуалізований характер міських ремесла і торгівлі відповідає, швидше за все, *серединному*, а не західному або східному началу.

Особливості духовно-олюднюваної і опредмечуваної діяльності за принципом взаємної детермінації кореспондують зі специфікою процесів *екзосвоєння*. Хоча для всіх перших цивілізацій характерні фрактальність і циклічність еволюції *влади-власності*, її "просторові" і структурні риси помітно різняться. У Єгипті і Китаї вищі "поверхи" владно-власницької "будівлі" завжди були більш впливовими і значущими, ніж в Месопотамії та Індії. У періоди централізації, наприклад, в Давньому царстві або в імперії Цинь, цілком відповідно до логіки *східної* деспотії, ієрархія фракталів-елементів владно-власності ставала практично абсолютною¹, а в періоди децентралізації владно-власницький моноцентризм поступався провідними позиціями такому ж поліцентризму, подібному до відомої феодальної роздробленості в середньовічній Західній Європі та Київській Русі.

Саме владно-власницький поліцентризм характерний для Стародавньої Індії: стійкість і життєздатність владно-власницьких відносин в общині і касті практично завжди пе-

¹ Яскравими прикладами такої "абсолютності" можуть служити поглинання державним господарством общинного, формування робітничих загонів з общинників в Стародавньому царстві і перетворення практично всієї родової знаті на державних чиновників в епоху Цинь.

ревищували такі на державному рівні. Мабуть, тільки у відносно короткий період імперії Маур'їв ВДГр-и вдалося забезпечити по-східному жорстку ієрархію владно-власницьких "фракталів" – регіональних, місцевих та общинно-кастових. Проміжно-серединний варіант владно-власницької організації домінував в Стародавній Месопотамії: відносно швидка зміна ВДГр-п не дозволяла, з одного боку, домогтися порівнянної з єгипетською жорсткості деспотичної ієрархії, а з іншого – зруйнувати владно-власницькі відносини на місцевому та общинному рівнях.

Для ВДГр-п Єгипту та Месопотамії характерний відносний паритет *світської і жрецької* гілок. В його основі – приблизно рівна міць їх сукупних ресурсів: палацово-господарських, військових і власне інституційних – світської гілки, і храмово-господарських та релігійно-протоінституційних – жрецької гілки. Правда, в Месопотамії жрецька гілка менш залежна від світської, ніж в Єгипті. З одного боку, фараон як син бога або сам бог нерідко підпорядковував собі жрецьку гілку, а з іншого – в особливих випадках верховний жрець ставав фараоном, а практика об'єднання посад номарха і жерця номового храму ніколи не була чимось незвичним. В Індії вагомому впливу жрецької гілки на світську не сприяла і відносна слабкість останньої, і порівняно часта зміна державної релігії, і згадана раніше "конгломеративність" індуїзму. У Китаї ВДГр-а тотальна в тому сенсі, що "вільна" від жрецької гілки. Але місце останньої небезуспішно займає всепроникна державна ідеологія, так що "вишколена" в її дусі світська влада за рівнем своєї релігійності" навряд чи поступалася такій в інших цивілізаціях. Отже, світсько-релігійна будова ВДГр-п в Єгипті і Китаї є переважно просхідною, в Месопотамії – прозахідною, а в Індії – проміжно-серединною.

Ознаки тринітарності притаманні і *співвідношенню субформ* влади-власності². В умовах відносно більшої відкри-

² Маються на увазі кланова, корпоративна, персональна, особиста і приватна субформи.

тості держав Месопотамії зовнішнім впливам і торгівлі в такому співвідношенні пріоритетні за активністю позиції з рубежів зайняли прозахідні приватна і особиста субформи. В Єгипті та Індії, навпаки, переважали просхідна корпоративна і персональна субформи. У Китаї безумовні пріоритети корпоративності і персональності поєднувалися з прагматичною впливовістю приватної та особистої субформ.

У всіх перших цивілізаціях влада-власність займає ключові позиції в системі видів і форм екзосвоєння. Кожна з останніх, чи то державна, колективна, групова, відособлена, особиста, чи приватна, є веденою і, в певному сенсі, похідною від влади-власності, бо в кінцевому підсумку саме головні актори влади-власності визначають їх(форм) долю. Образно висловлюючись, влада-власність виступає "планетою", в системі якої знаходяться і певним чином рухаються афілійовані "супутники і астероїди" – різні форми екзосвоєння. Отже, їхні якісні характеристики дуже залежні від якісних характеристик "планети". Іншими словами, позначена вище специфіка владно-власницьких відносин кожної з цивілізацій визначає особливості змісту і ступінь значущості наявних в ній форм екзосвоєння, а також редистрибуції і обміну. Очевидно, в Месопотамії і особливо в Індії приватна власність міських ремісників і дрібних торговців, а також сімейна відособлена власність в общині, в меншій мірі залежні від ВДГр-и як верхівки владно-власницької ієрархії, ніж в Єгипті і Китаї. Однак в Індії зазначені форми екзосвоєння дуже залежні від групового кастового екзосвоєння, а в Месопотамії – від колективного. Відповідно до медіанного ступеня жорсткості влади-власності³ редистрибуція більш розвинена і ієрархічна в Єгипті і Китаї, ніж у Месопотамії та Індії, а торгівля – менш інтенсивна. Індивідуалізація останньої більш "просунута" в Месопотамії та Китаї, ніж в Індії та Єгипті. В Індії торговими акторами часто виступають касты, а в Єгипті – общини.

³ Йдеться про "середньозважений" тренд циклічно-поступальної еволюції влади-власності.

Будова і структура екзосвоєння "повторює себе" в соціальній сфері. Практично однаковий склад соціальних прошарків і груп у різних цивілізаціях (общинники, чиновники, родова знать, жерці, орендарі, кріпосні, наймані працівники, раби та ін.) є хорошим загальним "знаменником" для адекватного розуміння неминучих відмінностей. Общинники становили більшість населення всіх цивілізацій, а ось питома вага інших прошарків різнився. Так, орендарів, кріпаків і найманих працівників було відносно більше в Месопотамії, чиновників – в Єгипті і Китаї, рабів і прирівняних до них "в правах" шудр – в Індії, статус "государевих людей" був досить поширеним в Єгипті і Китаї. По-східному жорстка регламентація і практична відсутність соціальної мобільності характерні для кастово-варнової Індії, поєднання жорсткої регламентації і "під контрольної" вертикальної мобільності – для Єгипту та Китаю, в Месопотамії законодавча регламентація не блокувала багато каналів горизонтальної мобільності. Через зазначені особливості, а також характер масової релігійності, градус соціальної активності й масовості народних рухів значно вище в Месопотамії та Китаї, ніж в Єгипті та Індії.

Соціальна мобільність та активність кореспондує з інституційною. Так, заклопотаний житель Месопотамії безумовно шанує традиції, але і прагне до виконання досить часто змінюваних законів. В Єгипті та Індії протоінститути більш стійкі і організаційно сильні, а надмірний динамізм власне інститутів загрожує різними формами гетерофобії. Кастово-варновий лад фундаментально протоінституційний, і успішність законодавчих і правових новацій пропорційна ступеню відповідності власне інститутів зазначеної фундаментальності. У Китаї схильні "зважувати" інститути на "терезах" прагматизму. На століття закріплюються ті протоінститути, які довели свою ефективність при вирішенні життєвих проблем. Відповідно, і власне інституції мають заповнювати протоінституційні "лакуни" з тим, щоб ефективно відповідати на виклики, які були невідомі предкам.

Зрозуміло, представлена в цьому параграфі ретроспектива іманентності першим цивілізаціям якостей серединності,

східності і західності є далеко не повною і всього лише пропедевтичною, яка випереджає подальші поглиблені дослідження. Проте вона дозволяє зробити деякі досить репрезентативні висновки. Не тільки географічно, а й змістовно перші цивілізації є безумовно *східними* або східним відгалуженням еволюційної серединності, складовими Східного типу суспільної еволюції. Це означає, що в них абсолютно домінують саме східні якості, хоча вони (цивілізації) "не вільні" від серединних і західних якостей. Яке їхнє співвідношення? У підсумковій таблиці представлена *не абсолютна, а відносна*, порівняльна значущість цих якостей. Наприклад, стосовно релігії й ідеології Єгипту аббревіатура ВСЗ означає, що в порівнянні з іншими цивілізаціями релігія й ідеологія в Єгипті є більш східною, менш серединною і незначно західною. Як бачимо, такий же

Таблиця

Цивілізаційні характеристики і типи суспільної еволюції

№ з/п	Цивілізаційні характеристики	Найменування цивілізацій			
		Єгипет	Месопотамія	Індія	Китай
1	Релігія, ідеологія	ВСЗ	ЗСВ	СВЗ	СВЗ
2	Технологічні патерни	ВСЗ	ЗСВ	ЗСВ	ВСЗ
3	Державна владно-власницька організація	ВСЗ	ЗСВ	ЗСВ	ВСЗ
4	Співвідношення субформ влади-власності	ВСЗ	ЗСВ	ВСЗ	ВЗС
5	Система форм екзо-своєння	ВСЗ	ЗСВ	ЗВС	ВСЗ
6	Редистрибуція і торгівля	ВСЗ	ЗВС	ВСЗ	СВЗ
7	Соціальна структура	ВСЗ	ЗСВ	ВСЗ	ВСЗ
8	Соціальна мобільність	ВСЗ	ЗСВ	ВСЗ	СВЗ
9	Інституціональна структура і мобільність	ВСЗ	ЗСВ	ВСЗ	ВЗС
	Субтип еволюції	ВСТВТ	ЗСТВТ	ССТВТ	ВССТВТ

Примітка. В, С, З – відповідно східні, серединні і західні елементи (якості) цивілізаційних характеристик; ВСТ, ЗВТ, ССТ, ВССТ – відповідно східний субтип, західний субтип, серединний субтип і східно-серединний субтип східного типу (ВТ).

Джерело: складено автором.

порядок розташування зазначених якостей притаманний усім представленим у таблиці цивілізаційним характеристикам Єгипту. У Месопотамії відносно більш значущі західні якості цивілізаційних характеристик, менш значущі серединні і східні. В Індії в цивілізаційних характеристиках 4, 6, 7, 8 і 9 домінують східні якості, у 2, 3 і 5 – західні, а в першій – серединні. У Китаї серединні якості пріоритетні в характеристиках 1, 6 і 8, а у всіх інших характеристиках мажорирує східний "колерит".

Таким чином, в рамках Східного типу суспільної еволюції цілком доречно виділити чотири особливих субтипи: Єгипет представляє Східний, Китай – Східно-серединний, Індія – Серединний, а Месопотамія – Західний субтип. Звичайно, реальна картина набагато складніша. Але чи можна вимагати від логіко-історичної реконструкції точності, порівнянної з точністю відображення сучасних досліднику реалій?

Методологічні ремарки

Оскільки ті чи інші атрибути серединності, східності та західності в тому чи іншому співвідношенні іманентні практично усім дослідженим раніше доцивілізаційним і цивілізаційним унутворам, їх екологічній, економічній, соціальній, духовній та політичній сфер, еволюції та уно-інституційним мережам, остільки цілком обґрунтованим бачиться їх (серединності, східності і західності) віднесення до класу *універсалій культури*⁴, культури як суперечливої єдності накопичених, актуалізованих і потенційних сутнісних людських сил (СЛС). Настільки високий філософсько-науковий статус серединності, східності й західності, з одного боку, передбачає їх позиціонування в ряду інших УК, в тому числі характеристику перших за допомогою останніх, а з іншого боку, дозволяє висувати відповідні філософсько-наукові гіпотези. Придивімося до цих пунктів уважніше.

⁴ За В. Стєпіним, універсалії культури (УК) – це категорії, які виражають історично накопичений соціальний досвід, і в системі яких людина певної культури оцінює, осмислює і переживає світ і економіку, зводить у цілісність всі явища дійсності, що потрапляють у сферу його діяльності та досвіду (Стєпин, 2011. С. 122).

Не секрет, що через панівне переважно бінарне, дуалістичне бачення реалій, в тому числі цивілізаційних і економічних, у відповідній літературі практично монополізована тематика Заходу і Сходу, цивілізаційних переваг першого в порівнянні з останнім. Тому їхні якісні характеристики знаходяться в перманентному науковому "обороті" і добре відомі. Навпаки, проблематика серединності⁵ незаслужено займає мало не маргінальне становище в науковому "будинку", а характеристика її якісних особливостей і атрибутів порівняно бідна і фрагментарна. У зв'язку з цим ми змушені використовувати порівняно невелику кількість джерел і передусім уже згадану колективну монографію (Попков, 2010), в якій представлені й узагальнені численні погляди на серединність, її фундаментальні і прикладні якісні характеристики, а також результати власних досліджень (Тарасевич, 2017. С. 421–723).

Передусім дедалі очевидніший істотний розрив між онтологічною, аксіологічною, праксіологічною реальністю серединності і рівнем її гносеологічної розробки. Ясно, що подолання цього розриву вимагатиме значних наукових зусиль. Тут ми обмежимося коротким розглядом тих характеристик серединності, які задані її універсально-культурним статусом і її взаємодією з відповідними універсалами культури обох блоків, перш за все першого, і першого смислового прошарку⁶. Одразу попередимо, що позначені нижче характеристики

⁵ Тут концепти "середина", "осередок" і "серединність" розглядаються як синоніми, хоча, строго кажучи, серединність суть всійствування середини (осередку). Це справедливо і для сходу і східності, заходу і західності.

⁶ Перший блок утворюють *універсальні категорії*, що фіксують найбільш загальні, *атрибутивні характеристики об'єктів*, що включаються в *людську діяльність*. Вони виступають як базисні структури людської свідомості і мають універсальний характер, оскільки будь-які природні та соціальні об'єкти, в тому числі знакові об'єкти мислення, можуть стати *предметами діяльності*. Їхні атрибутивні характеристики фіксуються в категоріях "простір", "час", "рух", "річ", "властивість", "ставлення", "кількість", "якість", "міра", "форма", "зміст", "причина", "випадковість", "необхідність" і т.д. *Другий блок* включає *особливі категорії*, за допомогою яких виражені визначення *людини як суб'єкта діяльності*, структури його спілкування, його *ставлення до інших людей і суспільству загалом*, до цілей і цінностей соціального життя ("людина", "суспільство", "особистість", "свідомість", "добро", "зло", "краса",

і атрибути серединності в тій чи іншій мірі притаманні східності і західності, проте саме для першої вони є не привнесеними і веденими, а "рідними", базисними, за своєю суттю домінантними і системоутворювальними.

Важко уявити собі що-небудь, позбавлене середини, чи то простір або час, рух або спокій, якість або кількість тощо. У просторовому відношенні універсальні і східність, і західність⁷, проте з самого початку саме серединності іманентні *рубіжність, пограничність, проміжність*. Серединність неминуче межує з східністю та західністю, розташована між ними, перебуваючи в постійному пошуку і визначенні своїх рубежів. Через це вона має підвищену *контактність* і принципово *відкрита* для східних і західних впливів, що аж ніяк не полегшує ідентифікацію її одвічності і особливості, фундаментальних відмінностей від східності і західності. У *темпоральному* вимірі найбільш очевидна *міжчасовість* серединності, її проміжне положення між минулим і майбутнім. Середина перебуває перш за все у спражньому, але ця справжність значно багатша. Вона постає як *неуявність* і в цій якості передається її атрибутам. Правда, не так-то просто виявити цю *справжність* у сонмі оптичних, інтелектуальних та інших аберацій, ілюзій і помилок. У найзагальнішому вигляді її субстанція і рух детерміновані некласичною тристоронньою суперечністю *базисних, первинних начал – власне свого, свого іншого й іншого свого*. Важливо зрозуміти їх конкретне наповнення, механізм і результати всередину орієнтованої взаємодії, що навряд чи можливо без оцінки її оточення.

Зовнішній світ *рухливої* серединності значно очевидніший, оскільки представлений відомими видами, формами

"віра", "надія", "праця", "совість", "справедливість", "свобода" і т.п.), а також історично накопичений досвід включення індивідуума в систему соціальних відносин і комунікацій. *Перший смисловий шар УК* – це *загальне*, те, що відрізняє людину від тварини світу, що виступає своєрідним інваріантом різних культур і утворює глибинні структури людської свідомості. Наприклад, такий загальний сенс притаманний *людській діяльності* – як цілеспрямованому і усвідомленому перетворенню людиною себе і світу (Стєпин, 2011. С. 122, 123).

⁷ Проблематика взаємодії серединного, північного і південного універсумних начал тут не розглядається.

і результатами її взаємозв'язків зі східністю та західністю. Сама ця рухливість багато в чому виникає із зазначених взаємозв'язків, мінливої порівняльної міці й активності серединності, східності і західності. Серединність *безпосередня*, бо взаємодіє зі східністю та західністю, головним чином, без посередників, але *не* посередня, а розвинена й інноваційна, оскільки саме в її *середовищі*, "тілі і дусі" зустрічаються східність і західність. У відомому сенсі вона регулює глибину і масштаби такої зустрічі – з волі серединності остання може і не відбутися. Опосередкована серединністю взаємодія східності й західності значно багатша і органічніша за взаємодію безпосереднього, що називається "лоб в лоб". *Опосередкування*, якісно виконувана роль *посередника* збагачує і серединність – будучи сполучним і передавальним середовищем для східності і західності, *місцем їх зустрічі*, вона знаходить нові можливості для власного прогресу, переходу з примітивного механічного стану до висот органічності і гармонії.

Цілком ймовірно, процеси й етапи гармонізації, "дорослішання" *контрарної єдності* первинних начал серединності і її зовнішніх зв'язків взаємоположні і корелятивні. Довільне і механічне *змішання* елементів східності і західності, їх механічна аморфність, поліморфність і мультиелементний мікс більшою мірою відповідають "дитинству" серединності, незрілості її первинних начал і їхніх взаємозв'язків. *Поєднання* згаданих елементів краще, оскільки за певних умов супроводжується формуванням з механічної суміші затримки механічної системи. Одне з її характерних станів – *симбіотичність, гібридність, гетеродоксальність* згаданих різноякісних елементів. Очевидно, адекватна їй серединність не здатна *уникнути крайнощів*, вона їх накопичує, оскільки вони не перетворюються, а механічно з'єднуються. Навіть за незначного зовнішнього впливу слабкість її внутрішніх і зворотних зв'язків може обернутися сепаруванням і розпадом, деградацією коеволюції її елементів до стану взаємної гетерофобії.

Свідченням "дорослішання" і зрілості серединності є те, що відбувається в її "тілі і дусі" і з її участю примирення східності і західності, *об'єднавчий синтез, сплав* (аутбриндинг)

елементів серединності, східності і західності і утворення принципово нової якості, цілком адекватної внутрішньому єству, природі серединності, що примножує її інше своє, яке гармонійно *інтегрується* до її *автопоезису*. Саме така серединність, що розвивається на власному ґрунті, *епігенетична*, гармонійна, вертна і співмірна розвиненим східності і західності. Вона втілює те *спільне*, яке притаманне останнім, і яке робить їх *сумісними*, здатними до стійкої динамічної рівноваги, коеволюційного інтеграціонізму, контрарності єдності у відмінностях. Але серединність не розчиняється у східності і західності і не є виключно плодом їхньої взаємодії. Вона здатна не тільки інкорпорувати, асимілювати адекватні її природі їхні елементи, а й відкидати неадекватні, "чужі". Зрозуміло, такими особливими здібностями досконало володіє тільки зріла, досконала серединність, яка досягла стану *самостояння*, розвитку *контрарної триєдності її начал*, перш за все на власному ґрунті. Вона цілком усвідомлює їх можливу універсальність і неминучу якісну *неповторність*.

Власне своїм началом зрілої серединності є *центр* (центральність), ядро, серце (сердечність) унутвора і його еволюції. Цьому центру іманентна не просто рівновіддаленість від країв, незлиття з ними і нетотожність їм. Тут центр – *головна, основна, внутрішня частина унутвора*, його *ядро, фундамент* його будови, *точка* кристалізації багатьох елементів, *фокус* входження і виходу енергій, позитивних і негативних зворотних зв'язків. Центр – *суть серце*⁸. Сам по собі центр – раціональний, а серце – чуттєво-емоційне. Воно уособлює висоту і мудрість емоцій і почуттів, співчуття, добро, любов, красу, віру, радість, велич – словом, всі ті якості, які чужі рафінованому *homo oeconomicus*-у, бо особистісні і людяні.

Серединність як центр не статична і толерантна до *свого іншого* – *проміжності*. Якби вона не була самою собою, то не була б і проміжком між тими елементами, початками, ат-

⁸ Якщо центр характеризує власне своє серединності в категоріях першого блоку УК, то серце – в категоріях другого блоку.

рибутами, феноменами тощо, які потребують її як центру, субстанції, основи, повноцінного і сердечного посередника в їхніх взаємозв'язках. Зрозуміло, вони мають право обрати собі в посередники щось пусте і не самоцінне, що не сформувалося і аморфне. Але в такому разі чи зможуть вони спільними зусиллями надати йому потрібні їм якості? Чи завжди прірва заповнювана? І чи зможе вона збагатити її крайності по обидва боки від неї, які намагаються заповнити?

Прірва, *порожня* проміжність небезпечна і відштовхує, бо піклується лише про власне нескінченне примітивне заповнення, *серединність* же як центр, цілісний і повноцінний проміжок, що втілює медіанність, а не інверсійність, здатна сприйняти *інше як своє*, бо інше своє – рідне їй начало. *Серединність* покликана не тільки випромінювати зовні власне своє і своє інше, збагачуючи краї свого центру як проміжку між ними, а й вбирати в себе, інтегрувати їх (країв) адекватні елементи, бути *осередком* не тільки свого і свого іншого, а й іншого свого, притягальною і притягувальною, зосередженою і зосереджувальною, об'єднаною і об'єднувальною. Це цілком можливо, якщо осередок соборний. *Соборність осередку* серединності передбачає визнання самоцінності і рівноцінності всього зосереджуваного – зовнішнього, внутрішнього, пограничного – забезпечення згоди різноголосного (Філолай), єдності у множині і множинності в єдності.

Отже, власне своє серединності міститься в центрі, ядрі і серці, своє інше – в повноцінній проміжності, а інше своє – в осередку і соборності. Слід визнати, що, хоча аж ніяк не всі з розглянутих начал і атрибутів серединності протестовані на матеріалах нашого попереднього дослідження, вони можуть служити надійними орієнтирами подальших пошуків, бо цілком довели свою спроможність у багатьох сферах наукового і ненаукового знання. Зрозуміло, їх (начал і атрибутів) перелік не можна вважати вичерпним, оскільки масштабні дослідження серединності, порівнянні з такими східності й західності, ще попереду, а тому і зміст іманентного серединності

некласичного тристороннього протиріччя її начал ще належить осмислити⁹.

Реальність тринітарності доцивілізаційних унутворів, а також давньосхідних цивілізацій і їхньої еволюції дозволяє викласти деякі міркування щодо витоків і доль *триалектики*. Зрозуміло, філософсько-наукова велич і невичерпний методологічний і пізнавальний потенціал діалектики безсумнівні. Проте, керуючись її творчим і революційним духом, доречно замислитися над *діалектикою самої діалектики*.

У роботах провідних істориків філософії і філософів науки переконливо доведено істотний вплив християнства і герметизму на становлення західноєвропейської філософії і науки Нового часу. Так, з *одного боку*, християнські догмати про *боготворення* і *боговтілення* сприяли подоланню характерного для античної науки поділу всього суцього на природне й штучне, а також жорсткої межі між небесним і земним світами, тим самим наділяючи *людину* як образу Божого статусом *творця*. З *іншого боку*, магічно-окультні течії епохи Ренесансу з їх переконаністю в існуванні магічних засобів очищення від первородного гріха змінили загальносвітоглядну настанову свідомості: людина, що очистилася від гріховної скверни, стає другим Богом, стає здатною виконати заповіт, даний йому Богом до вигнання з раю, не тільки до кінця *пізнавати* природу, а й магічно впливати на неї, *перетворювати* її відповідно до своїх інтересів і цілей (Гайденко, 2009. С. 87, 90–91). Цілком очевидно, що без цих максим діалектика, яка народилася ще в Стародавній Греції і пройшла складний багатовіковий шлях "дитинства", "отроцтва" і "юності", не змогла б стати розвиненим і зрілим продуктом творчої людської думки і генія Гегеля. Але західноєвропейська діалектика Нового часу не могла не сприйняти й інші релігійні максими, перш за все, *католицькі*.

Зокрема, йдеться про так зване *філіокве* (filioque) – "і від Сина", римсько-католицького додатку до Нікео-Царго-

⁹ Зокрема, йдеться про вивчення *центру* як проміжку осередків і осередку проміжків, *проміжку* як осередку центрів та центру осередків, *осередку* як центру проміжків і проміжку центрів.

родського Символу Віри (381 р.), який аж до XI століття був незмінним і загальним віроповчальним визначенням для всієї християнської Церкви. Там, де Символ Віри говорить: "Вірую в Духа Святого, що від Отця ісходить", римська традиція додає: "від Отця і Сина ісходить" (Кураєв, 2010. С. 2). З позицій православного богослов'я філіокве розрубує, ділить Трійцю на *дві* групи: повністю Єдиних Отця і Сина, а також Духа, який протистоїть їм, який не володіє всіма тими властивостями природи, що є в розпорядженні Перших Осіб. Тобто Трійця є Божественною Двійцею плюс один напівбог. Дух визнаний іпостассю другого порядку (Карсавин, 1993. С. 186). Отже, догмат філіокве фактично перетворює триіпостасного Бога в двоіпостасного, а тринітарність – в бінарність. У кращому разі тринітарність стає формою, бінарність же знаходить реальну змістовність¹⁰. Така трансформація відбилася на змісті католицького вчення, томістській традиції і відомим чином вплинула на західноєвропейську філософію і науку, в тому числі на агностицизм І. Канта і діалектику Г. Гегеля.

Слід визнати, що в ряді пунктів гегельянство виходить за межі бінарності в простір тринітарності (наприклад, "теза-антитеза-синтез", "заперечення заперечення", діалектика загального, особливого і одиничного тощо), проте не робить останню безпосереднім об'єктом і предметом філософствування. Іншими словами, гегелівська діалектика "вагітна" *тріалектикою*. Але чи можлива тріалектика?

Можливість і необхідність тріалектики має цілком визначені передумови, основи та витoki. *Онтологічно* природа, суспільство й економіка демонструють не тільки подвійність, а й потрійність своїх якісних характеристик: схід – центр – захід, північ – центр – південь, південний – серединний – захід-

¹⁰ Серед причин затвердження філіокве в католицтві не можна виключати і конкретно-історичні. Якщо в східно-християнській Візантії світська і релігійна влада була зосереджена в руках імператора, то в західно-християнському світі ці влади були розділені і активно змагалися за першість одна з одною. Тому східному християнству був ближче первинний Символ Віри, який стверджував "єдине начало" Бога Отця, а позбавлена сили зброї папська влада вдалася до зміни релігійної догматики для доказу принаймні своєї рівноцінності влади світській.

ний типи еволюції, минуле – теперішнє – майбутнє, небо – людина – земля, бідні – середній клас – багаті, попит – рівноважність з вартістю як основою – пропозиція, зростаюча – максимальна – спадна віддача фактора виробництва тощо¹¹. *Гносеологічні* начала тріалектики містяться не тільки в діалектиці, а й у конфуціанстві, релігійних ученнях буддизму, ісламу, християнства, в російській релігійній філософії. Вірна новочасній західноєвропейській дуальності, сучасна наука все ще недостатньо уважна до проблематики потрійного сприйняття універсуму, а окремі приклади такого лише підтверджують його домінуючу неусвідомленість і дефіцитність. Правда, дуже перспективні спроби постнекласики досліджувати надскладні *людинорозмірні* системи, однак ця людинорозмірність все ще недостатньо визначена. *Аксіологічно* близький тріалектиці принцип золоті середини і пов'язані з ним максими стриманості, витримки, врівноваженості, міри в усьому, уникнення крайнощів тощо. Нарешті, в праксіологічному відношенні для тріалектики важливі наукові розробки та практичні підходи до *оптимізації* рішень і дій. Отже, тріалектика можлива і необхідна, але передусім як процес і результат *діалектики діалектики*, в якому тріалектика виростає з діалектики, інкорпорує її, подібно до того, як геометрія М. Лобачевського інкорпоровала геометрію Евкліда.

Відповідно до викликів часу тріалектична проблематика дедалі частіше зустрічається у філософській літературі (див., наприклад: *Раушенбах*, 1993), поступово проникає і в економічну науку – фундаментальну (*Задорожный, Задорожная*,

¹¹ Як математичну модель логічної троїстості Б. Раушенбах запропонував звичайний вектор з його трьома ортогональними складовими. За його словами, ця модель не придумана, а виявлена в математиці, що може говорити багато про що. Вектор, як відомо, лежить в основі багатьох природничих наук. Вектором є сила, швидкість, прискорення, механічний момент, на векторах тримається вчення про електрику і магнетизм тощо. Але це означає, що триєдність буквально пронизує всю природу ... У загальних теоретичних міркуваннях нерідко користуються поняттям монади, наприклад, говорять про силу, що діє на конструкцію, але коли виникає необхідність розрахунку цієї конструкції на міцність, то для здійснення таких розрахунків доводиться переходити до тріади – до трьох складових цієї сили ... Подібних прикладів можна було б навести скільки завгодно (*Раушенбах*, 1993. С. 65, 69).

2015) і прикладну (Мельник, 2015). Усвідомлюючи масштабність і глибину зазначеної проблематики, тут обмежимося деякими міркуваннями, які безпосередньо впливають із змісту тринітарності в єгипетській релігійній думці і в східно-християнському вченні, що спирається на Нікео-Царгородський Символ Віри.

Слід визнати, що панівне у вітчизняній філософії та науці двоїсте бачення людини як біосупільної (біосоціальної) істоти сходить до римсько-католицького філіокве. Справа не тільки в згаданій трансформації тринітарності в бінарність, але і в статусі людської особистості. Для осмислення Особистості Бога східно-християнські богослови взяли як базову категорію "іпостась", а латинські – "персона" (від етруського *fersu* і грецького *пропосон* – маска, роль), "індивідуальність"¹² – зовнішність, виразність, помітність і виявленість у стосунках, функціях, ролях і формах. Все, що можна пізнати і виразити, звернене зовні і змістовно відмінне від інших вла-

¹² Якщо відповідно до філіокве є якась описова ознака в Отці, який повторюється і в бутті Сина, але при цьому відсутня у Духа, це означає, що замість апофатично вказаних імен вводяться катафатично індивідуалізовані ознаки. Якщо, за Августином (Про Трійцю 8, 14), Святий Дух є відношення любові, в такому разі він зводиться до функції і позбавляється іпостасності. Це є редукція іпостасі до якогось соціального служіння, ролі, а отже – до персональності, а не особистісності. Очевидно, така редукція вкорінена в гіпертрофованому правовому мисленні античного Риму ... Право не регулює те, що відбувається в серці людини, його внутрішній світ. Для права людина стає помітною тільки в тому разі, якщо вона виходить зі своєї сокритості і входить у відносини з іншими людьми, в ті відносини, які тільки і регулює право ... Отже, в правовому просторі людина представлена тільки однією зовнішньою стороною свого буття – тією, якою вона стикається з публічним життям загального. Але ззовні людина пізнавана і відрізняється тільки за своїм проявом зовні, за своєю включеністю в стосунки з іншими. Звідси – стійка традиція західної думки визначати персону (особистість) як відношення ... За твердженням католицького богослов'я, "єдність сутності Отця і Сина виводить Духа", тобто з Отця і Сина, як єдиного сутнісного начала ісходить Дух Святий. Ця схема можлива лише при допущенні онтологічної першості Сутності перед Іпостасями в Божественному Бутті. В.М. Лоський небезпідставно вважає, що в цьому приниженні особистого начала і полягає основна вада філіоквістської богословської спекуляції (Кураєв, 2010. С. 12, 10, 8, 15). Чи варто дивуватися, що завзятим прихильником "вільної індивідуальності" є саме homo oeconomicus?

стивостей, належить до світу *індивідуалізованих ознак*, але це лише ознаки наявності іпостасі, а не сама іпостась.

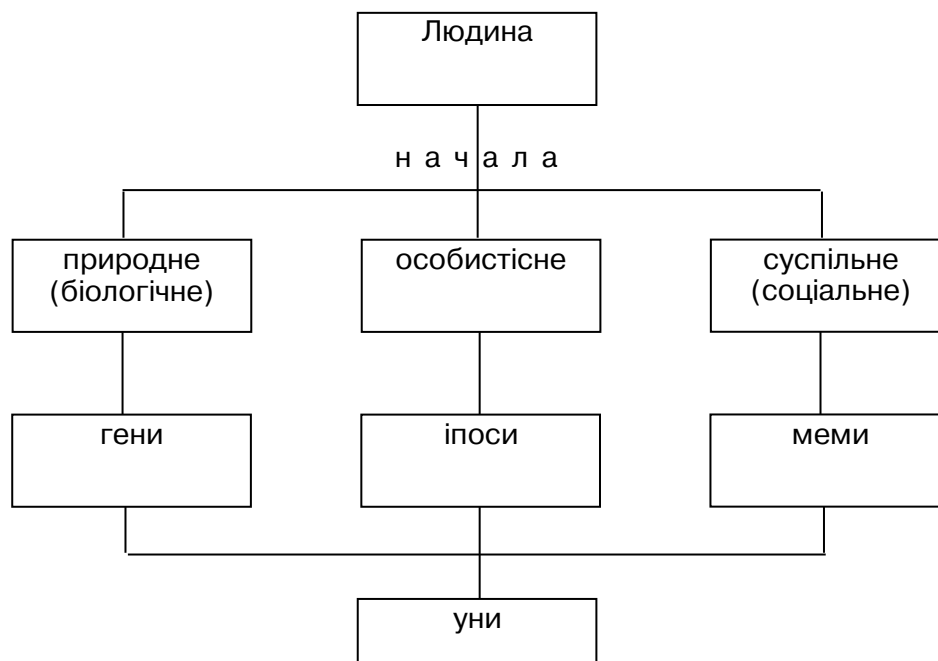
Саме ця тайна, невидимість, невідчужуваність і апофатичність особистості (Кураєв, 2010. С. 8) не прийнята до розробки новочасною західноєвропейської наукою, а тому в концепті "людина – біосоціальна істота" людина постає безособистісною і позаособистісною. Зрозуміло, допустимо і далі дотримуватися зазначеного концепту і, стверджуючи, що людина є суспільна тварина і/або сутність людини є ансамблем (сукупністю) суспільних відносин, розробляти відповідні концепції і теорії. Однак не менш допустимо задатися питанням: "Чи можна звести людську особистість до суспільних відносин і суспільства?" Якщо відповісти на нього негативно і визнати *незводимість* людської *особистості* не тільки до природи, суспільства, суспільних відносин, а й до синергії їхньої взаємодії, то перед наукою відкриваються захопливі горизонти *пізнання* постульованої східним християнством *таємниці особистості і особистісної людини*. У цьому разі людина постає не бінарною, а *тринітарною* істотою, що підкоряється *тріалектиці* власне свого, свого іншого і іншого свого. Якщо ж власне своїм в людині визнати її особистість, *особистісне* начало, тоді своїм іншим стає начало *суспільне*, а іншим своїм – *природне*.

На субстанціональному рівні кожне із зазначених начал має цілком визначені основи, "першоелементи": природне – *гени*, суспільне – *меми*, особистісне – іпоси (від іпостась – термін, що застосовується в східному християнстві для позначення особистісного буття), а їхня контрарна єдність суть *уни* – первинна субстанція, "клітинка", джерело людини-універсуму (див. рисунок)¹³. На відміну від генів і мемів, які мають свою наукову історію і продовжують активно вивчатися, іпоси – всього лише *гіпотетичне* позначення таємничої субстанції особистісного начала людини, і в науці ще не прийнято рішення про їх включення в об'єкт і предмет дослі-

¹³ Іменування субстанціональних основ "першоелементами" досить умовне, оскільки, як атоми, вони можуть бути подільні на ще більш елементарні "частки".

дження. На мій погляд, останнє не зможе стати досить результативним, якщо не спиратиметься на тріалектику генів, мемів, іпосів і адекватну їй тріалектику природного, суспільного і особистісного начал людини¹⁴. Подібно до того, як людина перевершує свої начала – що взаємодіють кожне окремо і разом узяті, уни простягаються глибше і далі генів, мемів, іпосів і їхніх взаємозв'язків, забезпечуючи те спільне їм усім, без якого неможлива їхня сумісність і взаємодія. Втім, проблематика незводимості унів до "першоелементів", так само як і людини, до начал, вимагає спеціального дослідження.

Використовуючи "підказки" східного християнства, науці належить осмислити чимало інших положень, у тому числі таких. Людина *контрарно триєдина*, вона і її начала – одне і те ж.

**Рисунок. Контрарна триєдність Людини
і її субстанціональні основи**

Джерело: розроблено автором

¹⁴ З урахуванням викладеного вище в раніше поданій концепції унів (Тарасевич, 2107. С. 529–534) лише намічений вихід за межі дуального бачення людини.

Природа в людині особистісна і суспільна, суспільство – природне і особистісне, особистість – природна і суспільна. Але це означає не повне злиття начал, а їхнє певне *взаємопроникнення*, що зміцнює *самоцінність* кожного начала, його відносну *відособленість* і *самість*, прагнення і здатність виходити за межі самих себе і "рідної" їм людини.

Начала людини *нероздільні* і *співприсутні*, тобто існують спільно і завжди, інше ж – притаманне не людині. Їхня особистість, специфічність не вторинна, а *рівнопервісна* для людини, її минулого, сьогодення і майбутнього – з ними вона народжується, живе і помирає, залишаючи природі – природне, суспільству – суспільне і несучи з собою особистісне, хоча і закарбоване в витворах його рук і духу.

Особистість і *індивідуальність* людини – нетотожні, бо, на відміну від першої, остання виражає *зовнішні* відмінності людей – їхні ролі, функції, види, форми тощо. Аж ніяк не кожна індивідуальність є особистістю, але особистість завжди не позбавлена індивідуальності, хоча й ніколи не зводиться до неї. Особистість нетотожна і сукупності *суспільних відносин*, бо в них не можуть вступати не-особистості. Швидше суспільство – ансамбль особистостей. Зрозуміло, особистість історична і не статична, але, еволюціонуючи і змінюючись у всіх фазах свого життєвого циклу, вона залишається самою собою і творчо діє сама з себе. Багато в чому особистість (як "хто") є первинною відносно будь-якої *сутності* (як "що"), в тому числі своєї власної, і тому вона подвійно і таємнича, і поки що незбагненна. Не менш таємнича триєдина Людина. Як Універсум, вона фрактально повторює себе на різних рівнях: нано- (єдина і унікальна людтна), мікро- (сім'я, колектив), мезо- (регіональна спільність), макро- (країна як суспільство), мега- (людство), але відповідним чином множить і ускладнюється у своїй єдиності, множинності і соборності, будучи гідним об'єктом тріалектики.

Отже, дослідження історичної еволюції доцивілізаційних унутворів і давньосхідних цивілізацій переконують в її тринітарності – контрарній триєдності східності, західності і серединності. Зазначена тринітарність – лише один із проявів

фундаментальної потрійності універсуму, яка має бути адекватно відображена філософією і наукою. Зокрема, йдеться про діалектику діалектики і тріалектику як її важливий процес і результат¹⁵. У зв'язку з цим перед постнекласичною фундаментальною економічною наукою відкриваються життєво важливі перспективи розвитку та актуалізації потенціалу тріалектики, в тому числі некласичних тристоронніх протиріч, контрарної триєдності, апофатичної методології, троїстої природи істини тощо, наповнення людинорозмірності надскладної самоорганізованої економічної системи реальним змістом, розгляду людини в триєдності її природного, суспільного і особистісного начал, визначення економічної значущості унів як контрарної триєдності генів, мемів і іпо-сів, іншими словами – збагачення двоїстого бачення економіки баченням потрійним, сферичним.

Література

- Гайденко П. (2009). К проблеме становления новоевропейской науки. *Вопросы философии*. № 5. С. 80–92.
- Задорожный Г.В., Задорожная О.Г. (2015). *Человекомерная экономическая наука: проблемы методологии*. Харьков: ВННОО имени В.И. Вернадского. 416 с.
- Карсавин Л.П. (1993). *Сочинения*. Москва: "Раритет". 496 с.
- Конфуций. (2017). *Лунь-Юй. Беседы и суждения*. URL: <http://filisof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000583/st000.shtml/>
- Кураев А. (2010). Лишний догмат. *Академия тринитаризма*. Москва, Эл. № 77-6567, публ. 16078.
- Лосский В.Н. (1995). К вопросу об исхождении Святого Духа. *Лосский В.Н. По образу и подобию*. Москва: Издательство Свято-Владимирского братства. 94 с.
- Мельник Л.Г. (2015). *Триалектические основы управления развитием экономических систем*. Сумы: Университетская книга. 447 с.
- Попков Ю.В. (ред.). (2010). *Евразийский мир: ценности, константы, самоорганизация*. Новосибирск: Нонпарель. 449 с.
- Раушенбах Б.В. (1993) *Логика троичности. Вопросы философии*. № 3. С. 63–70.

¹⁵ Універсум не тільки суперечливий, троїстий, але і *n*-ий. *N*-тість універсуму підказує можливість і необхідність *n*-лектики (Тарасевич, 2017. С. 59–93). Її окремі елементи вже розробляються в математиці і фізиці. Однак шлях до її зрілості і далекий, і довгий.

- Стёпин В.С. (2011). История и философия науки: Учебник для аспирантов и соискателей ученой степени кандидата наук. Москва: Академический проект; Триста. 423 с.
- Тарасевич В.Н. (2017). Фундаментальная экономическая наука: универсальность содержания и развития. Днепр: ЧМП "Экономика". 1022 с.

Надіслано до редакції 14.02.2019

ANCIENT EASTERN CIVILIZATIONS AND TYPES OF SOCIAL EVOLUTION: THEORETICAL SUMMARY AND METHODOLOGICAL REMARKS

Viktor Tarasevych

Author affiliation: Doctor of Economics, Professor, Chair of Department of International Economics, political Economy and Governance National Metallurgical Academy of Ukraine (Dnipro). E-mail: viktarsevich@gmail.com

This article concludes the first stage of studies of the universe and social evolution, whose materials were published earlier. The author considers the trinitarianism of the first civilizations of the East, the dominant affiliation of their qualitative attributes to the Eastern, Middle and Western types of social evolution. On this basis, four subtypes of the eastern type of social evolution are distinguished: the Eastern (Ancient Egypt), the Eastern Middle (Ancient China), the Middle (Ancient India) and the Western (Ancient Mesopotamia) ones. Medianism is represented as a universal culture and the tri-unity of primary origins integrating its own identical (in the centrality), its own different (in the intermediate), and the other's different (in the focus and conciliarity).

Since the universe is not only dual, but also triple, the author justifies ontological, epistemological, axiological and praxiological prerequisites for the possibility and necessity of the threealectic as a process and the result of the dialectics. In this regard, a person is viewed as a controversial trinity of natural, social and personal principles, whose substantial foundation (man) is a tri-unity of genes, memes and iposes. The paper shows the fractality and increasing complexity of the nano-, micro-, meso-, macro- and mega-levels of Man.

Threalectic prospects for the development of fundamental economic science are indicated, including the actualization of the potential of the threalectic, nonclassical trilateral contradictions, the contrarian three-unity, apophatic methodology, the tripartite nature of truth, etc., filling the human dimension of the supercomplex self-organizing economic system with real content, and determining the economic significance of natural, social and personal constituent of the man, the unes, genes, memes and iposes.

Key words: trinitarian, evolution, type, subtype, Middle, Eastern, Western, universal of culture, centrality, intermediate, center, threalectic, person, personal, natural, social, unes, genes, memes, iposes.

JEL: B110.

References

- Confucius. (2017). Lun-Yu. Conversations and opinions. Retrieved from <http://filisof.historic.ru/books/item/f00/s00/z0000583/st000.shtml/> [in Russian].
- Gaidenko, P. (2009). To the problem of the formation of the new European science. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 5, 80-92 [in Russian].
- Karsavin, L.P. (1993). Compositions. Moscow: Raritet [in Russian].
- Kuraev, A. (2010). Excessive dogma. Academy of Trinitarianism. Moscow. El. No. 77-6567, pub. 16078 [in Russian].
- Lossky, V.N. (1995). On the issue of the procession of the Holy Spirit. In Lossky V.N. *In the image and likeness*. Moscow: Publishing house of the Holy Vladimir brotherhood [in Russian].
- Melnyk, L.G. (2015). Threalectic bases of management of development of economic systems. Sumy: University book [in Russian].
- Popkov, Yu.V. (Ed.). (2010). Eurasian world: values, constants, self-organization. Novosibirsk: Nonparel [in Russian].
- Rauschenbach, B.V. (1993). The logic of the trinity. *Voprosy filosofii – Questions of philosophy*, 3, 63-70 [in Russian].
- Stepin, V.S. (2011). History and philosophy of science: Textbook for graduate students and applicants for the scientific degree of Candidate of Science. Moscow: Academic Project; Trista [in Russian].
- Tarasevich, V.N. (2017). Fundamental economic science: the universum of content and development. Dnepr: PME Economics [in Russian].
- Zadorozhny, G.V., Zadorozhnaya, O.G. (2015). Human-Economic Economics: Problems of Methodology. Kharkov: VNNOO named after V.I. Vernadsky [in Russian].